

חקיקה דתית

ראשי פרקים

- א. ויתור חלקי למען הצלת הרוב
- ב. בין סוגיית השבת לסוגיות אחרות
- ג. בין פסיקה לפוליטיקה
- ד. המערכה על שמירת השבת

בתחילת שנות השישים חתמה המפד"ל על הסכם קואליציוני עם מפא"י, והעלתה לשולחן הממשלה הצעה לחוק בדבר שמירת השבת. ההצעה כללה איסור על תחבורה ציבורית בשבת, איסור על פתיחת בתי עסק בשבת ועוד. ד"ר זרח ורהפטיג דן בפרטיה עם כמה רבנים, ביניהם הראשון לציון דאז הרב נסים ומועצת הרבנות הראשית, ועוד קודם לכן עם הרב הרצוג. בין הרבנים התעורר ויכוח הלכתי חריף, מכיוון שהעיר חיפה הוצאה מכלל הערים על ידי מגישי ההצעה. מפא"י לא הסכימה לכלול אותה בחוק כיוון שגם בימי המנדט הבריטי הייתה התחבורה הציבורית נוסעת בחיפה בשבת (מפאת המיעוט הערבי הגדול שם, ועוד), והחוק לטעמה נועד לשמר את המצב הקיים. השאלה בה דנו הרבנים הייתה, האם נחשב הדבר ל'מסירה' של עיר בישראל, או שמא מותר הדבר על מנת להגן על שמירת השבת בכל ערי הארץ זולתה?

ברור שאף לא אחד מהרבנים העלה על דעתו לדמות דיון ציבורי בתוך העם היהודי למצבי כפיה של רצח ואונס מצד גויים על יהודים. רק העיקרון של ויתור על המיעוט לטובת הרוב, הוא שעמד לדיון.

א. ויתור חלקי למען הצלת הרוב

עמדת הרב קניאל

הרב יהושע קניאל, שהיה אז רבה הראשי של חיפה, הזדעק כנגד הצעה זו ואמר שאסור "להקריב את חיפה" עבור שאר הארץ.

א. במכתב קצר המופיע בחוברת 'חוקת שבת קטועה לאור ההלכה', מאת הרב יעקב פלבינק. בהקדמה שכתב הרב ישראלי למאמרו בקובץ התורה והמדינה כרך יא תש"ך-תשכ"ב עמ' עג מובאים דברי הרב קניאל בתמצית.

ראייתו הייתה ממשנה בתרומות (פרק ה, יב):

נשים שאמרו להן עובדי כוכבים: תנו אחת מכן ונטמאה, ואם לאו הרי אנו מטמאים את כולכן - יטמאו את כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל.

עוד שנינו בתוספתא (שם ז, כ):

סיעה של בני אדם שאמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרגוהו, ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם - יהרגו כולם, ואל ימסרו להן נפש אחת מישראל.

מצב העיר חיפה, לדעתו, הוא כמצבה של אותה אישה שדורשים את הסגרתה על מנת לטמאה. דין המשנה הוא שאסור למוסרה², למרות שהשיקול הקר כביכול מכתוב למסור את היחיד עבור הרבים. אמנם, בנידון העיר חיפה ניתן היה להשיב על דבריו ולטעון שהאישה כבר טמאה – שהרי התחבורה הציבורית כבר פעלה בתחומה בשעת הדיון, אך הרב קניאל הביא סיוע לדבריו מדברי הרשב"א (מובא בכס"מ הלכות יסודי-התורה ה, ה) הסובר שגם אם אותה אישה כבר נטמאה אסור למסרה לטמאה נוספת, כיוון שכל מעשה טומאה הוא עבירה חדשה ושמה הרהרה תשובה בדעתה ושבח מדרכה הרעה.

לכן אין להוציא את חיפה מכלל המקומות האסורים, משתי סיבות: ראשית, בזה יסתם הגולל על האפשרות לשנות את מצבה לטובה בעתיד. ושנית, יש לחשוש שהפקרת חיפה תביא להתפשטות חילול השבת בכל תחומה, גם במקומות בהם נמנעו מכך עד אותה שעה, ויתווספו עוד נהגים שיאלצו לחלל שבת כדי לא לאבד את מקור פרנסתם.

לדעת הרב קניאל טעם האיסור למסור את אותה אישה אינו מחמת עריות, שאם כן אפשר היה לחלק בין המקרים, אלא מחמת חילול ה' – טעם המתקיים גם בנידון השבת³. עוד כתב, שנתנית גושפנקה חוקית למצב חילול השבת הקיים אסורה גם בגלל "חטאת הקהל", לפי הסברו של בעל עקידת-יצחק (בראשית שער כ) לחומרת העונש על סדום ועמורה, שנבע מן העובדה שמערכת המשפט שם הפכה את העבירות לנורמה ציבורית רשמית.

ב. במכתבו מציין הרב קניאל שבכוונה לא הביא ראייה מדין התוספתא, כיוון שידע שיש לחלק בין רצח לנידוננו בסברת "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי", הקיימת שם ולא כאן. וראה להלן בדברי הרב ישראלי שלא התחשב בחילוק זה (וראה לקמן בסעיף ג).

ג. ראייתו ממה שהרמב"ם הביא דין זה בהלכות יסודי-התורה (ה, ה) ולא בהלכות עריות. ראייה זו אינה מוכיחה, כיוון שגם את דין המסירה להריגה הביא ביסודי-התורה ולא בהלכות רוצח, ובזה ודאי הטעם מפני שאין דוחין וכו' ולא מפני חילול-ה'. אמנם ראה לעיל בדברי הרב ישראלי שאף הוא הסכים שהדיון כאן הוא מגדרי קידוש-ה', וצ"ע שאינו נראה כך מפשט דברי הרמב"ם. וגם קשה מסברה: איזה קידוש-ה' יש במה שאין מוסרים להם אותה אישה שהם רוצים, ובמקום זה יטמאו את כולן?

עמדת הרב ישראלי

הרב ישראלי¹ סבר שאין הנידון דומה כלל לראיה. בדוגמאות שהובאו טרם נעשה מעשה. הקבוצה נדרשת להקריב אחד מתוכה כדי להינצל, ואת זה שוללת המשנה. לעומת זה, בנידון דידן הרי חילול השבת כבר קיים, וכל חוק שיוצע יביא רק להפחתתו. כנגד דעת הרשב"א שמביא הרב קניאל הביא את דעת הדגול מרבבה (ו"ד קנז"א), שאם ייחדו להם אישה שכבר נטמאה ודאי יש למסרה, ואף הביא לכך ראייה מירושלמי (המצוטט בפירוש הר"ש על המשנה תרומות הנ"ל).

אמנם גם אם נאמר שהראשונים לא קיבלו את גישת הירושלמי או שהסבירו אותה באופן אחר, כיוון שלדעתם יש לאסור כל מסירה שהיא (כדי לא לקלקל את אחדות הכלל, או מסיבות אחרות), עדיין יש לומר שהמצב בחיפה דומה יותר למצבה של מי שכבר נלקחה על ידי גויים, שאז ודאי בני השיירה האחרים אינם מצווים להיטמא על מנת להצילה². לכך דומה המציאות הנוכחית בחיפה, שכבר מחללים בה שבת ואין אנו יוצרים בה מצב חדש.

ראיה נוספת אפשר להביא מתשובת הנודע-ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' ע"ד), הן במצב שבו נדרשו היהודים למסור ילדים לשר נוכרי לצורכי עבודה. הוא נשאל האם מותר להם למסור לו נערים "קלים ופרוצים ביותר", כדי שלא יקח כראות עיניו גם נערים העוסקים בתורה, והשיב שחלילה לנו למסור ילדים בידיים ולהדיחם לגמרי מקהל ישראל. "הרבה ילדות עושה" (כלומר, התנהגותם זו היא ילדותית ותיפסק לכשיגדלו), ושאלה כזו היא בגדר דיני נפשות. ניתן להענישם באמצעים העומדים לרשות הקהל ולחנכם כדי שיפסיקו לחטוא, "ושארית ישראל לא יעשו עוולה כזו".

אמנם, הנודע-ביהודה מתיר להשתדל עבור נערים מסוימים שלא ילקחו, כל זמן שהגויים לא אמרו הגויים בפירוש שדווקא אותם הם מבקשים. לכך בדיוק דומה היה המצב בשעת הגשת הצעת החוק, שבה אנו משתדלים עבור ערי הארץ שלא יחללו בהן שבת, ואיננו יוצרים חילול שבת בעיר כלשהי.

לפי סברה זו נראה להשיב גם על טענת הרב קניאל, בהשוואת מצבנו לחטאת סדום ועמורה: מערכת המשפט בסדום חייבה את השחיתות והמעשים הרעים, אך בנידון הצעת חוק השבת הרי החוק אומר שבכל המקומות בארץ הקודש תיאסר תחבורה ציבורית בשבת, וינקטו צעדי ענישה כנגד העבריינים. רק בחיפה לא ייאסר הדבר על פי חוק, ולא ייענשו הנוסעים שם. לא ניתן לשמוע מכאן כל התייחסות חיובית מצד החוק לחילול השבת המתבצע בתחומה, ואין המדינה מצווה שיסעו שם!³

ד. התורה-והמדינה שם, עמוד-הימיני סימן יא, "בצומת התורה והמדינה" ח"ב עמ' 116.
 ה. במקרה זה אפשר גם להגדיר את המצב כהיטמאות ודאית בהווה עבור הצלה מסופקת לעתיד, או גם כקבוצת נשים שנתפסה וחלקה מנצלת פרצה לבריחה, תוך השארת מי שאינה מסוגלת לברוח.
 ו. לפי דרך זו יש לדמות את חיפה לדין אחר המוזכר במשנה (שם מ"א), אודות בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וככרות של תרומה בידו ונכרי רוצה לטמאן, שלדעת ר' יהושע יניח אחת מהן לפניו על

חילוק זה כה פשוט עד שיש לתמוה על הרב קניאל, איך חשב לדמות את המצבים? מדבריו נראה שסבר שאם לא יחוקקו חוק המצב עשוי להשתנות לטובה. לדידו, חקיקת החוק הרי היא כיצירת מצב חדש, ומכאן הדמיון לדוגמאות הנ"ל.

אך הרב ישראלי הביא את הכלל היסודי בהלכה: אין מניחים את הודאי מפני הספק. הודאי היה שכרגע אפשר להציל את רוב הארץ. הספק – שמא בעתיד ניתן יהיה להציל את חיפה, וכיוון שכבר יש חוק לא יתנו לנו לשנותו. לכן, אין להניח את הודאי שהוא ההזדמנות להציל את רוב הארץ, מפני הספק שמא בעתיד נוכל להציל גם את חיפה. בנוסף, חוקים יכולים להשתנות כידוע, והדבר תלוי בכוחם של נציגי היהדות הדתית בכנסת – העשוי לגדול עם השנים.¹

מצד אחר חלק הרב ישראלי² על עמדתו של הרב קניאל, כשטען שאפילו נאמר שיש כאן מעשה בידיים ו'מסירה', בכל זאת בנידוננו דוחה הרוב את המיעוט. לדבריו, יש לחלק בין דין הריגה לדין טומאה. על האיסור למסור אדם להריגה מוסיפה התוספתא (שם כג) שאם אדם זה חייב מיתה בדיני המלכות – מותר למסרו. ראייה לדבר: המקרה של שבע בן בכרי, שהיה חייב מיתה על שמרד בדוד, ונהרג בידי התקועים. לדעת הרב ישראלי הגבלה זו קיימת רק בדין הריגה, ואילו בדין טומאה מותר יהיה למסור גם אישה שלא התחייבה למלכות, אם ייחדו להם דווקא אותה.

בביאור הדבר כתב, שהדין שאין הרבים רשאים להציל עצמם במסירת היחיד, הוא דווקא כשהגויים באים על עסקי נפשות. מסירת היחיד במקרה כזה נותנת ביד הגויים את האפשרות להמריך את הלבבות ולעשות פירוד באחריות ובערבות שבעם ישראל, ועל ידי זה יחריבו את האומה בכלל³. לכן הופך המצב להיות פיקוח נפש של הכלל מול פיקוח נפש של קבוצת אנשים מסוימת, והכלל גובר. אולם בטומאה, שאינם עושים אלא

הסלע והגוי יקח ויטמאנה בעצמו. אף כאן, חיפה מונחת "על הסלע" והחילוניים מחללים בה את השבת.

ז. אין להתעלם גם מן הסכנה שבהעדר חוק, אותה ראינו בעינינו, והיא הידרדרות המצב וחילול שבת המתגבר והולך. מפאת סכנה זו יתכן שאפשר היה להצדיק גם מעשה בידיים: בשו"ת שיבת ציון סג נשאל על מסירת בית קברות למושל העיר, כדי שלא ירע לבו על היהודים ויצאו מזה תקלות. בתשובתו הוא מחלק בין מקרה זה לבין כנר של תרומה, שעליה נאמר שיניח על הסלע ולא שייתן (ראה בהערה הקודמת), שהרי שם הייתה הסכנה רק שיטמא את הככרות כולם, ולא שירע ליהודים עצמם. על פי דבריו משמע שאם יש חשש להרעה אפשר גם לעשות בידיים. אלא שאולי המצב שמתאר היה קרוב לסכנת נפשות, וממילא אין הנידון דומה לראיה.

ח. עמוד הימיני סימן יא עמ' קטו.

ט. דוגמא כואבת הביא הרב ישראלי מסגנון התנהגות הנאצים ימ"ש, שהשתמשו ביהודים שימסרו את חבריהם וכך היה להם קל יותר לשבור את ההתנגדות הפנימית ולבצע את זממם. מקור המושג "המרכת הלב" הוא בדברי רש"י בנימוקו לדין ערקתא דמסאנא (דרך קשירת שרוך הנעל – סנהדרין עדא), שבשעת השמד הופכת ל"יהרג ואל יעבור". כיוון שכשהגויים רוצים להעבירנו על דת ישראל, אם יראו שבחלק מהדברים אנחנו מתפשרים, לא יידעו שובעה עד שיחריבו הכל. בסברה זו מתרץ הרב ישראלי את קושיית הרמ"ך (שתובא להלן סעיף ג): למה לא למסור את היחיד שבין כה וכה ימות עם כולם.

להנאת עצמן, חזר הדין אל הסברה הפשוטה שטובת הרוב דוחה את טובת היחיד, ומותר להסגיר לגויים את האישה שייחדו לעצמם.

כך גם בנידוננו, כיוון שחילול שבת על ידי יהודים אינו עניין של שמד המכוון להחריב את האומה, ואין המחללים עושים אלא להנאתם, אין בו בעיה של "תנו לנו אחת".

עוד חילוק יסודי כתב שם הרב ישראלי, שאין הנידון דומה לראיה: לגבי חוק השבת הרי החילוניים מעדיפים את המצב הקיים ללא חוק, אדרבה – שומרי השבת הם המעוניינים בחוק כדי שלא תיפרץ חומת השבת. ממילא נמצא שאין כוח חיצוני שכופה עלינו לוותר על חיפה, וברור לכל שחוק זה תורם לשמירת השבת במדינת ישראל ואינו משמש כלי כנגד התורה ומצוותיה.

ב. בין סוגיית השבת לסוגיות אחרות

בנוסף על דברי הרב ישראלי והראיות שהבאתי לדבריו בפרק הקודם, עיון בדברי המפרשים מעלה שיש שוני יסודי בין סוגיית השבת לבין המקרים המובאים במשנה ובתוספתא הנ"ל.

הרמ"ך (על הרמב"ם, הלכות יסודי-התורה ה,ה) הקשה על עיקר דין התוספתא: למה לא נציל את המרובים, כיוון שבין כה וכה כולם ייהרגו וגם הוא, וממילא לא שייכת כאן סברת "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי" (פסחים כה,ב)?

הכסף-משנה (הלכות יסודי-התורה שם) תירץ שכנראה סברת 'מאי חזית' אינה הטעם היחיד להלכה זו, ולא כתב הסבר אחר. אבל הרמ"א כתב בתשובה (שו"ת רמ"א סי' יא) שהסברה היא שעדיף שימותו זכאים, ואל ימותו חייבים שמסרו את הנפש¹. כמה אחרונים הביאו סברה זו, ובהם הב"ח בתשובתו: "דעיקר הטעם הוא כיוון שיש כאן ישראל נהרג והמצווה בטלה, למה ייטב בעיני המקום לעבור על מצווה? למה יהיה דמך

1. יש לעיין בסברא זו, שהיא מחודשת מאוד ולא נאמרה בראשונים שם, ואף לא במפרשים אחרים. בפשטות אין חילוק בין רצח לעריות, כמו שגם משמע ברמב"ם יסודי-התורה הנ"ל ובעקבותיו בהגהת הרמ"א יו"ד קנז, שהשוו ביניהם, ולא מצאתי שום פוסק שכתב כמותו. אדרבא, הדגול-מרבבה שהובא לעיל מתייחס לדברי הרשב"א אודות מקרה שלא מופיע בשו"ע: כשאחת מהן כבר נטמאה, האם יתנו להם אותה או לא? לדעת הראשונים הנ"ל בכל זאת לא יתנו אותה, ולדעת הדגול-מרבבה בפירוש הירושלמי יתנו להם אותה. אבל אף לא אחד מהם סובר שאפשר לתת מי שיחדו אותה מחמת שעושים להנאת עצמן. דברי הר"ש (תרומות פרק ח,יב), ש"בירושלמי מוכח דאם ייחדו להם אחת – מוסרים", שעליהם בנה הרב ישראלי את יסודותיו, מתבארים בפשוטם שרצה להביא מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש, שהרי מצטט אותם מיד לאחר המשפט הנ"ל. לדעת ר"ל דווקא כשהייתה חייבת מיתה למלכות כשבע בן בכרי (ראה להלן סעיף ג), ולר' יוחנן גם אישה שאינה מחויבת מיתה למלכות. מכל מקום, אם נקבל שטעמה של הלכה זו הוא כמ"ש שם שלא לזרוע פירוד בעם – גם אם נאמר שדין עריות כדין רציחה – אין נידוננו דומה לרציחה, שהרי אין כאן עניין של פירוד בין אדם לחברו. לכן לענייננו ודאי צודקים דברי הרב ישראלי.

יא. על פי רש"י סנהדרין עד, א ד"ה "סברא הוא", ומשנה שם פרק ח,ה.

חביב עליו יותר מדמו של זה? ועל כן כולם נהרגים, ולא תתבטל המצווה"²⁷. אמנם, לדעתנו לא נאמר ימותו כולן אלא רק בדין רצח (וטומאת אישה), ולא בדינים אחרים. באופן אחר כתב בשו"ת שרידי-אש (ח"ב סי' עח) שסברת "מאי חזית" אינה חשבון קר של הערכת חיי הנרצח או הרוצח, אלא "שהחיים הם הערך העליון והמוחלט שלא ניתן לשיעורין והערכה, ואפילו חיי רבים לא ניתן להציל ע"י שפיכות דמה של נפש אחת"²⁸. על בסיס הסברות הללו יש לחלק בין דיני רצח ועריות לדינו של חוק זה, שאיננו שייך כלל למשנה ההיא בתרומות, וקרוב הרבה יותר למקרה המובא במשנה אחרת באותו הפרק (תרומות פרק ח, ט):

חבית שנשברה בגת העליונה והתחתונה טמאה, מודה ר' אליעזר ור' יהושע שאם יכולים להציל ממנה רביעית בטהרה יציל. ואם לאו – ר' אליעזר אומר תרד ותטמא ואל יטמאנה בידיו.

המשנה עוסקת בתרומה טהורה הנוזלת מחבית שנשברה למעלה לתוך גת חולין טמאים, ואין בנמצא כלים טהורים לשים תחת היין הנוזל. השאלה היא, האם מותר להביא כלים טמאים כדי שהתרומה תיכנס לתוכם ולא לגת התחתונה שבה חולין טמאים, ובכך להציל את החולין מהפסד, שהרי כשתתערב בהם התרומה – לא יהיו ראויים עוד למאכל ושתיה כלל, כדין תרומה טמאה. אמנם כשיביאו כלים טמאים – התרומה שתיכנס לתוכם תיטמא, אלא שבכל מקרה תטמא כשתיפול לגת התחתונה! אמנם באופן זה הרי היא נטמאת מבלי שאיש יעבור עבירה הקשורה בכך, שהרי החבית נשברה מעצמה. לדעת רבי יהושע מותר לטמא את התרומה בידים על מנת להציל את החולין שבגת התחתונה מאיסור אכילה (עיי' במפרשים שם), וגם לענייננו הן הן הדברים. יש להדגיש שאילו היינו נדרשים לכך, היה מותר – לדעת רבי יהושע שהלכה כמותו – אפילו "לטמא בידים" את חיפה עבור שאר הארץ. אלא שלמעשה אנו דנים רק על מה שלא נכללה בהצעת החוק, והרי זה ממש כדין הצלת רביעית בטהרה המוסכם על הכל.

יב. שו"ת הב"ח סי' מג. לאור סברא זו פסק שם הב"ח שמותר למסור את שמש הקהל שנתבע ע"י הגויים למשפט, כיוון שלא היה ברור שידונו אותו למוות, והביא ראיות לדבריו. והעיקר, שבמה שלא שייך לסברת 'מאי חזית', אפשר וצריך להציל את המרובים על חשבון היחיד. לדעת הב"ח, אם לא עתידים להמיתו לא נאמר הכלל שימותו כולם. לכן מותר למסור מי שיקחו אותו לדין – אפילו אם יענישו אותו – כדי להציל את האחרים. אלא ששם מדובר על מי שגרם לעצמו, והיה אפשר לומר שאינו דומה לעניין שמירת השבת בחיפה, שודאי לא היהודים הדתיים גרמו לחילול השבת. מאידך גיסא, אין אנו דנים על היהודים הדתיים בחיפה ועל עגמת הנפש הנגרמת להם, אלא על העיר כולה ועל חילול השבת הנעשה בתחומה. חיפה, ניתן לומר, נמסרת ומופקרת לחילול שבת בגלל ההתנהגות של כלל תושבי העיר.

יג. ואע"פ שהפריז על המידה באמרו שהחיים הם "ערך עליון" – שהרי מצווה למסור הנפש במלחמת מצווה, על שלש עברות, ועל כל המצוות בשעת השמד – אבל עיקר טענתו נכונה והיא מעין דברי הב"ח.

במקרה זה, המציאות היא שעל מנת להציל רביעית הלוג בטהרה יש לחפש כלי מתאים, ובזמן החיפוש נשפכת התרומה אל הגת התחתונה ואוסרת את החולין הטמאים שבה באכילה (מדין מדומע טמא האסור אף לכהן). למרות זאת, אין אנו משגיחים בקלוקל הנוסף הנגרם לחולין הטמאים כבר ממילא, אלא מצילים מה שאפשר להציל בטהרה. כך גם בנידון דידן, יש להציל את שאר הארץ, וחיפה תישאר ותיפול לחילול השבת שכבר קיים⁷.

ג. בין פסיקה לפוליטיקה

חידוש גדול חידש הרב הרצוג (תחוקה-לישראל עמ' 101). לדעתו, אין שום אפשרות לרבנים לוותר אפילו כהוא זה על שמירת השבת, ולכן לא יוכל לומר שהצעה זו "טובה". מאידך גיסא, הוא מביע אמון בנציגים הדתיים בכנסת, שיחוקקו את החוק המוצלח ביותר שיביא לשמירת קדושת השבת לפי הנתונים הקיימים.

את הרעיון הזה ניתן לנסח כעיקרון של הפרדה מעשית בין פסיקה ופוליטיקה. ודוק: אין בחוק התנגשות גמורה עם ההלכה, שהרי השבת בלא החוק תהיה במצב נחות יותר מאשר לאחר החוק. אבל כיוון שאין ההלכה יכולה לאשר פשרה בהלכות שבת – יימנעו הפוסקים מאישור ישיר של הצעת החוק, ויסתפקו בחיזוק ידי העושים במלאכה לפעול למען שמירת השבת.

וכאן הבן שואל: איך אפשר לומר לחברי הכנסת להיות "גוי של שבת" לעניין החקיקה? האם דין אחד לפוסק, ודין אחר ל'סתם' יהודי ירא שמים¹⁰? אך דומה שאפשר למצוא ראייה לשיטה זו בהסבר הט"ז לירושלמי תמוה, ולהלכה תמוהה ברמב"ם.

התוספתא חידשה (תרומות שם): "אבל אם יחדוהו להם, כגון שיחדו לשבע בן בכרי - יתנו להן ואל יהרגו כולן".

בירושלמי (תרומות פרק ה, ה"ד) מסופר על ר' יהושע בן לוי שהיה רגיל בגילוי אליהו. פעם אחת שכנע את עולא בר קושב, שהיה מבוקש על ידי השלטונות לדין מות, להסגיר עצמו כדי שלא יהרגו את כל היהודים בלוד. אליהו הפסיק לבקרו, ולאחר שהתענה כמה ימים שב ונגלה אליו ושאלו: "ולמסורות אני נגלה?!? ענה לו ר' יהושע: "ולא משנה עשיתי?" השיב אליהו הנביא: "וזו משנת חסידים?!?"

ותמה על כך הט"ז (יו"ד קנז, סק"ז): איך רצה אליהו שריב"ל לא יציל את כל העיר? וכי משנת חסידים היא לגרום להריגת עיר שלמה, כשניתן להצילה על ידי איש אחד החייב מיתה למלכות?

יד. יש להעיר שלשיטת הרב ישראלי מצבנו קל אף יותר, שאיננו מוסיפים כל טומאה או איסור, ורק לדברי הרב קניאל הרואה בהצעת החוק משום החמרה על גבי המצב הקיים יש להשיב שדומה יותר להצלת רביעית בטהרה.

טו. ראה הערותיו של הרב אריאל בסוף הספר, הערה י.

כדי ליישב שאלה זו, הביא הט"ז את דברי הרמב"ם (הלכות יסודי-התורה ה,ה), שכתב את דין המשנה והתוספתא ואחר כך הוסיף:

ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם, אם היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי יתנו אותו להם, ואין מורין להם כן לכתחילה.

ותמהו על הרמב"ם, מאין לקח דין זה – שאין מורין להן כן לכתחילה?

לדעת הט"ז, הרמב"ם למד זאת ממעשה אליהו וריב"ל. לדעתו, טענת אליהו הייתה שהעם בין כה וכה היה מוסר את עולא בר קושב, ולא היה על ריב"ל לטפל בזה בעצמו^{טז}. אליהו לא הסכים שגדול בישראל יעסוק בעצמו במסירת האחד עבור הרבים, מכיוון שאי אפשר לומר שדעתה של תורה נוחה ממעשה כזה. אי אפשר לפוסק אלא להסכים למציאות הקיימת ולהימנע מלמחות במוסר.

בטעם הדבר יתכן לומר, על פי דברי הרב ישראל^{יז}, שאם היינו אומרים שכך צריך לעשות – הייתה בזה פירצה גדולה והיו עוברים גם על הדין הבסיסי שאין מוסרים נפש אחת כדי להציל נפשות רבות. כך הייתה האומה נחרבת ח"ו בפירוד ובשנאה נוראים, בגיבוי הדין החמור כל כך של פיקוח נפש^{יח}.

יתכן מאד שעל סברת הט"ז הנ"ל סמך הרב הרצוג, כשאמר לד"ר ורהפטיג שאינו יכול לחתום על חוק כזה, אלא לעודד את הח"כים הדתיים להוסיף ולהיאבק על קדושת השבת^{יט}. הפרדה זו נראתה לרב הרצוג נחוצה מאד, כדי שלא תהיה כביכול גושפנקה הלכתית לחילול שבת. רב לא יוכל לעולם לאשר חילול שבת, כיוון שעמדתו מייצגת את עמדת התורה ועליו לנהוג כמשנת חסידים.

לעומת זאת, יתרונו של חבר הכנסת הדתי הינו שהוא בא בשם הפוליטיקה, ותפקידו לקדם את קדושת השבת על פי היכולת הפוליטית שבידו. עמדת המוצא של כל מי שעוסק בפוליטיקה ידועה – מתחילים באידיאולוגיה, אבל מתפשרים כשאינן ברירה. לכן, איש לא יראה בפשרות שיושגו על ידי אישים פוליטיים את "עמדת התורה".

טז. באמת בבראשית רבה פרשה צד כתוב במפורש שאליהו אמר לו שדבר זה היה צריך להיעשות בידי אחרים ולא בידי ריב"ל, וחותרנו הב"ח מביאו בתשובה מג. כנראה נשמטו דבריהם מעיני הט"ז באותו רגע.

יז. בצומת התורה והמדינה ח"ב עמ' 133 והערה 8 שם.

יח. יש לעיין בראיית הט"ז, שהרי אליהו אמר שאין זו מידת חסידות, ולא אמר "הלכה ואין מורין כן". לדעת הט"ז, כנראה, כשלא מדובר במידת חסידות אלא בדיני רצח – מוטלת הנהגת חסידות על הכל, וצ"ע. מכל מקום, עצם הסברה בדעת הרמב"ם נראית הגיונית, ושמה היה לו מקור אחר מפורש יותר לדין "הלכה ואין מורין כן" שכתב כאן.

יט. אמנם בשו"ת שרידי-אש (ח"ב סי' לח) כתב שהסיבה לדברי הרמב"ם היא משום שמסירה למלכות היא עניין מתועב, ושלא כהסבר הט"ז. לפי זה, לגבי שבת שאין בה עניין "מסירה למלכות", אם נאמר שמוטר – תהיה זו הלכה ומורין כן. זו, כפי הנראה, עמדת הרב ישראל.

ד. המערכה על שמירת השבת

בפרק זה התמקד דיוננו בחוק השבת, שהציע את קיבועו של מצב שהתקיים לפני שנים רבות מבלי להתחשב בשינויים שחלו מאז. בינתיים הלכה חומת השבת ונפרצה בכל הארץ בפתיחת בתי עסק גדולים והפיכת השבת לזמן של קניות, תוך כדי העלמת עין ואף מתן גיבוי מצד המערכת המשפטית והמשטרתית. הציבור הדתי משתדל להציל את הפרהסיה היהודית ואת דמותה של השבת במדינת היהודים², והמאבק הולך ומתעצם. מעתה יש לשאול, כיצד עלינו לנהל מאבק זה?

חקיקה

במערכה על שמירת השבת נוטלים חלק שלושה גורמים: הציבור הדתי, רבניו וחברי הכנסת שמטעמו. חובתו של חבר הכנסת הדתי היא להתייעץ עם פוסקים, כדי לקבוע סדרי עדיפויות ולשמוע חוות דעת הלכתית מוסמכת. טבעי גם שהפוסקים ישאלו ויבררו עד כמה יעמדו החלטות וחוקים מעין אלה במבחן הזמן, המשטרה, הבג"ץ וכדומה. בתוך עמנו אנו יושבים, ויודעים שיש גורמים הפורצים כל העת פרצות הולכות ומתרחבות בקדושת השבת. לכן על כולנו להיזהר משנה זהירות ולא לגרום בכיה לדורות.

מאיך גיסא, כבר הגדיר בעל חובות-הלכות "מן הזהירות – שלא תרבה להיזהר". זהירות יתר מובילה לקיבעון ולשיתוק, שסופם הידרדרות בלתי נשלטת. את הכיוון קבעה הגמרא (סוטה מח,א), בדיון אודות רמות החומרה השונות בענייני צניעות:

זמרי גברי ועני נשי – פריצותא. זמרי נשי ועני גברי – כאש בנעורת. למאי נפקא מינה? לבטולי הא [=האחרון] מקמי הא [=הראשון].

על הפוסק ונציגי הציבור לעשות את החשבון של הגרוע ביותר, ואם אפשר לקדם את המציאות מהגרוע ביותר אל הגרוע – נקדם אותה³. את המשך המאבק נשאיר לשעת הכושר הבאה שתזדמן לידינו²².

כ. נתונים שהתפרסמו לאחרונה מורים שמאות אלפי עובדים יהודים נאלצים לחלל שבת כדי לשמור על מקור פרנסתם, ושומרי שבת רבים מתקשים למצוא עבודה בשל דרישת המעסיקים לעבוד בשבת על מנת לעמוד בתחרות עם אחרים.

כא. ר' זרח ורהפטיג הזהיר באותה העת "זוהי שעת כושר ובעוד כמה שנים איני יודע אם נצליח להעביר חוק כזה, הפרצות הולכות ומתרבות ואם לא יסייעו ויעודדו אותנו הרי האחריות תיפול על אלו שריפו את ידינו" (מתוך דיון במועצת הרה"ר א' מנ"א תשכ"ג).

כב. יש להוסיף הסתייגות חשובה. אם עד כה לא היה הציבור נכשל בעבירה מסוימת, והוא דורש ש"נתיר" לו אותה כדי שישמור מצווה אחרת (למשל להתיר לפתוח עסקים מסוימים שהיו סגורים כדי לסגור אחרים שהיו פתוחים) – המצב שונה לגמרי, ואין בדברים שהובאו לעיל כדי לקבוע מה יעשה במקרה זה. קשה להניח שאפשר יהיה לתמוך בסוג כזה של הסכם, גם אם ייעשה על ידי ח"כים ולא על ידי רבנים, כיוון שלא מצאנו אפשרות להתיר איסור אחד כדי שלא יעברו על איסור אחר. גם הרבנים הרצוג וישראלי לא דיברו אלא על מצב שבו מוגברת שמירת השבת יותר ממה שהייתה, ולא

מאבק ציבורי

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על דמותה של החברה הוא הציבור עצמו, הפועל באופן ישיר ולא דווקא דרך נציגיו בממשלה ובכנסת. מדי זמן מתקיימות הפגנות מחאות ועצרות בנושאים שונים, והשבת בתוכם. חלק מן ההפגנות מופנה לשמירת האווירה באזורים המאוכלסים בשומרי-שבת, המתנגדים לחילול שבת בפומבי בסביבתם הקרובה, כדוגמת תנועת רכב או בתי שעשועים הפתוחים לציבור. זכורות הפגנות השבת בירושלים בשנות הששים (כיכר השבת) וגם בשנות התשעים (כביש בר-אילן). לפעמים הפגנות אלה נעשות מתוך ראייה רחבה יותר של אווירה בעיר, כגון ההפגנות בפתח תקוה (בשנות השמונים) נגד פתיחת בתי-קולנוע גם באזורים שאינם דתיים במובהק. היו שניסו להגדיר הפגנות אלה כמצוות תוכחה, אבל נימוק זה אינו מסתבר (ראה בפד 'מצוות תוכחה ושנאת-הרע'). ההגדרה המתאימה יותר היא הגנה על שמירת השבת. כך כתב הרב אלישיב²²:

ברם אנא לא ידענא מה עניין מצוות תוכחה לכאן, אטו מטרת ההפגנות היא בשביל קיום מצוות תוכחה? אתמהה. הלא הדבר פשוט כביעתא בכוחא, אילו כל אחד היה פוטר עצמו בקיום מצוות תוכחה כי אז החנויות, התחבורה וכל בתי-הקולנוע וכו' היו פועלים בשבת כמעשיהם בחול, ולא היה נשאר מהשבת ח"ו שריד ופליט. המטרה של ההפגנות היא לעצור את מגיפת התפשטות הריסת השבת, וזה מה שנשאר בידי יראי ה' החרדים על דברו למחות ולהפגין בעד קדושת השבת.

וכבר כתב הרב ישראלי²³ שלהפגנה יש ערך כמחאה ולא כתוכחה, ומטרתה לצמצם את חילול השבת ברשות הרבים ולמנוע את התרחבותו. תוכן ההפגנה לדעתו צריך להיות אמירה שעם ישראל בכללו מחויב לתורה, ועזיבתה ממיטה עליו אסון. יש הטוענים שהפגנות אלה מזיקות ומרבות שנאה וחילול ה', ועוד שבכל מקרה רכבים ימשיכו לנסוע וכל ההישג לא יהיה אלא אווירת השבת של תושבי השכונות הדתיות. לצד אחר, ברור שאם כלל לא נקיים מאבק על דמות השבת במדינה, תלך זו ותרמס יותר ויותר. מובן אם כן, שבין שני אילוצים אלה עלינו לפלס את דרכנו. יוזמה הראויה לציון היא פרסום רשימות של בתי עסק ונותני שירות השומרים שבת, על מנת לחזקם בכוח הקנייה של הציבור הדתי ולהפוך את שמירת השבת לעניין שהקרון

שממעטים במקום אחד כדי להגביר במקום אחר. עוד יש לשאול: מי יחליט מה נחשב חמור יותר בתוך מסגרת חילולי השבת – בתי קפה וקולנוע או מרכזי קניות? ומי לידנו יתקע שבתו הקפה לא יוסיפו מוצרים למכירה? הלא הדבר כבר קורה בתחנות דלק שיש להם היתר עבודה בשבת, והפכו להיות מרכזי קניות. גם חנויות "פארם" למיניהן הפכו מבתי מרקחת למרכולים גדולים הפתוחים בשבת באמתלה של צורך רפואי.

ג. פורסם בעיתון המודיע, ג ניסן תשמ"ו. מובא בקובץ תחומין כרך ז עמ' 120. כד. תשובה לרב שלזינגר, שו"ת שואלין-ודורשין ח"א עמ' קצט.

שיש לו גם פירות ממשיים בעולם הזה, חוץ מהקרן הקיימת לעוה"ב. גם זו אחת מצורות המאבק, שבסופו של דבר יתרמו לעידוד שמירת השבת ולבלימת הסחף החמור בשמירתה (ראה בפרק 'צרכנות הכרוכה בחילול שבת').